

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПРОЦЕС ЧИТАННЯ В СТРУКТУРІ ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ

Валентина ІЛЬЯНА, Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка НАПН України, м. Київ, Україна; ilianavalentyna@gmail.com; ORCID ID 0000-0001-5208-8399; Researcher ID P-8068-2016

Статтю присвячено питанню читання як процесу в структурі писемного мовлення. Метою статті є висвітлення досліджень у галузі психолінгвістики і нейропсихології, що розкривають сутність процесу читання в структурі писемного мовлення.

У статті репрезентовано психофізіологічний механізм читання. Автор підкреслює думку про те, що знання психології цієї навички є необхідним не лише методистам, а й кожному педагогу, який хоче навчати дітей свідомо і раціонально. Підкреслено, що в читанні формування навичок і вмінь відбувається за рахунок активного функціонування і подальшого розвитку всіх пізнавальних процесів та їхнього взаємозв'язку. Також наголошено, що читання є не лише процесом сприймання, усвідомлення і розуміння на цій основі інформації, але й складною психологічною структурою мовленнєвої діяльності. Визначальне значення в статті надається розгляду пізнавальної функції читання. Ця функція передбачає розгляд процесу читання з погляду функціонування психічних пізнавальних процесів та основних механізмів, які лежать в основі зазначеного виду мовленнєвої діяльності. Зроблено акцент на представленні сенсомоторного і семантичного рівнів механізму читання, які перебувають у складній єдності. Детально розглядається процес читання, що починається із зорового сприймання, яке спирається безпосередньо на відчуття. Сприймання писемного мовлення пов'язане з безпосереднім впливом його фізичних якостей на органи почуттів, який відбувається в єдності із впливом на читача змісту письмового повідомлення. Ланкою, яка поєднує чуттєве пізнання зовнішнього світу із психічними процесами вищого порядку, слугують уявлення, які зберігаються в пам'яті у вигляді узагальнених наочних образів, що виникають у свідомості при відсутності безпосередніх подразників. Необхідним компонентом читання є процеси пам'яті, починаючи від безпосереднього відображення і закінчуючи свідомим запам'ятовуванням, а звідси – точним відтворенням. Розглянуто механізм антиципації, що накладається на всі інші механізми, які беруть участь в акті читання (змістовий, зоровий, слуховий, звукомовленневорохувий), і значною мірою визначають їхню продуктивність. Наявність розвинутої здатності прогнозувати є вкрай важливим для читання, оскільки вона дає змогу синтезувати текст, виражений у конкретній мовній формі, у єдине змістове ціле. Розглянуто розвиток умінь прогнозувати на мовному і змістовому рівнях.

Грунтовний аналіз джерел з психології, психолінгвістики дає змогу автору стверджувати, що для здійснення процесу читання необхідне активне функціонування таких психічних процесів, як відчуття, сприймання, уява, увага, пам'ять і мислення. Однак, це не вичерпує всіх нагальних потреб, що має відповідним чином знайти своє відображення в подальших наукових розвідках.

Ключові слова: читання, дислексія, діти з особливими освітніми потребами, освітні труднощі.

Valentyna Iliana, Mykola Yarmachenko Institute of Special Education and Psychology of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

© Ільяна В., 2022

Modern views on the process of reading in the structure of written speech

The article is devoted to the question of reading as a process in the structure of written communication. The purpose of the article is to highlight research in the field of psycholinguistics and neuropsychology that reveal the essence of the reading process in the structure of written speech.

The article presents the psychophysiological mechanism of reading. The author emphasizes the opinion that knowledge of the psychology of this skill is necessary not only for methodologists, but also for every teacher who wants to teach children consciously and rationally. It is emphasized that in reading, the formation of skills and abilities occurs due to the active functioning and further development of all cognitive processes and their interrelationship. It was also noted that reading is not only a process of perception, awareness and understanding on this basis of information, but also a complex psychological structure of speech activity.

The article focuses on the consideration of the cognitive function of reading. This function involves consideration of the reading process from the point of view of the functioning of mental cognitive processes and the main mechanisms that underlie the specified type of speech activity. Emphasis is placed on the presented sensorimotor and semantic levels of the reading mechanism, which are in a complex unity. The process of reading, which begins with visual perception, which relies directly on feeling, is considered in detail. The perception of written speech is related to the direct impact of its physical qualities on the senses, which occurs in unity with the impact on the reader of the content of the written message. Representations that are stored in the memory in the form of generalized visual images that arise in the mind in the absence of direct stimuli serve as a link that connects sensory knowledge of the external world with mental processes of a higher order. A necessary component of reading is memory processes, ranging from direct display to conscious memorization and from there to accurate reproduction. The considered mechanism of anticipation is superimposed on all other mechanisms involved in the act of reading (content, visual, auditory, sound-speech-motor), and largely determines their performance. The presence of a developed ability to predict is extremely important for reading, as it enables the synthesis of a text expressed in a specific linguistic form into a single meaningful whole. The development of the ability to predict at the language and content levels is considered.

A thorough analysis of sources from psychology and psycholinguistics allows the author to assert that the active functioning of such mental processes as sensation, perception, imagination, attention, memory, and thinking is necessary for the reading process. However, this does not exhaust all urgent needs, which should be appropriately reflected in further scientific investigations.

Keywords: reading, dyslexia, children with special educational needs, educational difficulties

Актуальність дослідження. Читання – одна зі складних і значущих форм психічної діяльності людини, яка виконує психологічні та соціальні функції. Саме тому цей вид діяльності досліджують у різних аспектах (вивчення структури і функцій, оволодіння читанням як навичкою, роль читання в навчанні і вихованні тощо). Проте з якого боку вчені не торкалися б цього питання, усі вони сходяться в тому, що головною характеристикою читання, як процесу, є його неоднорідність, що, на їхню думку, і робить його складним як для опанування, так і для вивчення науковцями.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання дослідження дислексії розглядається з різних аспектів і вивчається науковцями різних галузей. Серед них значну увагу приділяють психолого-педагогічному вивченню розладів читан-

ня в дітей з особливими освітніми потребами (Е. Данілавічюте, 1997; В. Льяна, 2020; В. Тарасун, 2004; Н. Чередніченко, 2012; P. Gardner, G. Kaluger, C. Kolson, C. Naylor, F. Wood, D. Flowers, G. Pavlidis та ін.). Надзвичайно важливим для правильної організації процесу навчання є своєчасне виявлення цих порушень, точне визначення їх диференційних ознак, а також поглиблене вивчення механізмів їх утворення і прояву. З огляду на це, особливого значення набуває розкриття зв'язків між порушеннями мовлення та іншими складовими психічної діяльності дитини, що спонукає до пошуку ефективних шляхів впливу на порушення психофізичного розвитку, які негативно безпосередньо або опосередковано впливають на повноцінне функціонування мовленнєвої діяльності (Б. Ананьєв, 1980; П. Анохін, 1979; Т. Ахутіна, 2007; Н. Бернштейн, 2003; Л. Виготський, 1983; В. Глезер, 1993; Т. Єгоров, 1953; Г. Каше, 1985 та ін.). Сучасні дослідження в галузі психолінгвістики, нейропсихології, фізіології вищої нервової діяльності дають змогу інтерпретувати отримані дані з урахуванням складної структури мовленнєвої діяльності та її багаторівневої церебральної організації в межах медико-біологічних і психолого-педагогічних дисциплін. Це уможливує більш чітко визначення структури порушення, зокрема, виявлення первинного порушення, встановлення характеру вторинних відхилень, вивчення походження симптомів і їх правильну класифікацію з урахуванням провідних чинників (Л. Виготський, 1996).

Метою статті є висвітлення досліджень у галузі психолінгвістики і нейропсихології, що розкривають сутність процесу читання в структурі писемного мовлення.

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети і розкриття тематики було використано теоретичний аналіз літератури з проблеми дослідження.

Результати дослідження. Будь-яка інформація, яку отримує людина ззовні, надходить до нас у закодованому вигляді. Саме за допомогою інтелектуальної діяльності ми в змозі зрозуміти отриману інформацію. З цієї позиції А. Лурія підходить до пояснення механізму читання. Він визначає його як процес перекодування однієї системи символів – зорових (графічних) в іншу систему – усну мовленнєву (артикуляторну). У результаті складних перекодувань відбувається процес декодувань, розуміння змісту повідомлення. Процес читання містить два етапи: перший – це зорове сприймання, і другий – це розуміння змісту письмового повідомлення.

Щоб глибше зрозуміти, які чинники забезпечують увесь цей складний механізм, ми маємо розглянути структуру процесу читання.

Сучасні психофізіологічні, психологічні і психолінгвістичні дослідження свідчать про те, що читання – це складний процес, у якому проявляються акти усного мовлення (як вихідного базису читання) і писемного (як графічного вираження усного висловлювання). Думку про складність процесу читання прослідковуємо в багатьох роботах вітчизняних і закордонних психологів, психолінгвістів і методистів. Автори виокремлюють дві складові процесу читання: техніку читання і розуміння прочитаного. Під технікою читання розуміють сприймання графічних знаків і вимовляння, відтворення різноманітних графічних

комплексів, а під розумінням – усвідомлення відтвореного матеріалу на основі співвіднесення з минулим досвідом читача. Великого значення в дослідженнях надають переважно вивченню техніки читання, і, насамперед, процесів зорового сприймання.

У читанні, що є одним із видів мовленнєвої діяльності, пов'язаним з рецепцією, формування навичок і вмій відбувається за рахунок активного функціонування і подальшого розвитку всіх пізнавальних процесів і їхнього взаємозв'язку. Так, Л. Виготський зазначає, що: читання – складний процес, у якому безпосередню участь беруть вищі функції; М. Рибніков розглядає процес читання як складне явище, у якому виокремлює такі психічні процеси, як сприймання, уявлення, пам'ять, інтелект тощо.

У дослідженнях, присвячених аналізу початкового етапу навчання читанню, Д. Ельконін спрямовує увагу на розкриття об'єктивних особливостей читання, які визначаються характером дії з відтворення звукової форми слова і пов'язаних із розумінням. Автор визначає читання як відтворення звукової форми слова на основі його графічного позначення і вказує на те, що на початковому етапі формування цієї навички розуміння для читача є критерієм правильності читання.

Відповідно до теорії Л. Шварца, у процесі розвитку навички читання відбуваються значні зміни в його психологічній структурі; ці зміни проявляються в тому, що друковане слово все далі і далі відходить від ролі замітника звукового слова. Друковане слово саме починає безпосередньо пов'язуватись зі значенням. Дійсно, складність процесу читання, на думку вченого, проявляється лише в зв'язку з усвідомленням прочитаного. Психологію навички читання він розглядає крізь сприймання тексту під час читання. Автор відзначає такі одиниці в процесі розуміння тексту: розуміння слів, антиципацію, розуміння речень, окремих абзаців, параграфів, розділів і твору загалом.

Л. Шварц, досліджуючи психофізіологічний механізм читання, відзначає, що знання психології цієї навички є необхідним не лише методистам, а й кожному педагогу, який хоче навчати дітей свідомо і раціонально.

С. Шатілов, спираючись на психолінгвістичну характеристику читання, зазначає, що нормальний процес базується на функціонуванні механізмів читання про себе (або вголос), технічному боці читання, тобто на навичках читання, як автоматизованих зорово-мовленнєво-моторно-слухових зв'язках мовних явищ з їх значенням, на основі яких здійснюється впізнавання і розуміння письмових знаків і письмового тексту загалом та, відповідно, реалізація здійсненого комунікативного вміння читати.

Останнім часом дослідники трактують читання як інформаційну активність, під час якої відбувається декодування набору умовних символів (знаків), що фіксують будь-яку інформацію, а це може відбуватися лише за умов активної взаємодії всіх пізнавальних процесів.

Так, З. Кличникова розглядає читання як процес сприймання й активного перероблення інформації, графічно закодованої відповідно до системи певної мови.

І. Зимня відзначає, що читання є не лише процесом сприймання, усвідомлення і розуміння на цій основі інформації, але й складною психологічною

структурою особливого роду діяльності – мовленнєвої, яка складається із трьох фаз:

1. Спонукально-мотиваційної (мотив та усвідомлення завдань читання).
2. Аналітико-синтетичної (упізнання лексичних одиниць і граматичних структур), що містить фази змістового прогнозування, вербального зіставлення, установлення змістових зв'язків між словами і змістовими частинами тексту, змістоформування.

3. Виконавча, яка закінчує прийом інформації та має вербальний (вхід у мовлення), або невербальний характер (інформація для себе).

Великого значення в дослідженнях набуває пізнавальна функція читання, яка передбачає розгляд процесу читання з погляду функціонування психічних пізнавальних процесів та основних механізмів, які лежать в основі зазначеного виду мовленнєвої діяльності. Саме такий підхід є визначальним для нашого дослідження.

Відповідно до моделі А. Лурії, до механізму читання можна віднести два рівні: сенсомоторний і семантичний, які перебувають у складній єдності. Описуючи ці рівні, А. Лурія відзначає, що сенсомоторний рівень складається з декількох взаємопов'язаних ланок – звуко-буквеного аналізу й утримання інформації в оперативній пам'яті. Їхня єдність, вважає вчений, забезпечує технічний бік процесу читання, тобто швидкість, точність і обсяг сприймання. Семантичний рівень забезпечує розуміння значення і змісту текстової інформації, використання змістових здогадок, зіставлення гіпотез, які виникають, з вихідним матеріалом.

Як процес, читання починається із зорового сприймання, яке спирається безпосередньо на відчуття, що є найпростішою формою чуттєвого відображення об'єктивної дійсності.

В. Артёмов відзначає, що сприймання писемного мовлення пов'язане з безпосереднім впливом його фізичних якостей (послідовністю букв) на органи почуттів, який відбувається в єдності із впливом на читача змісту письмового повідомлення. Букви є так званим стартовим механізмом, під дією якого починається фізіологічний процес збудження органів зору. Він закінчується складним фізіологічним явищем у корі головного мозку, функцією якого є психічне явище – сприймання графічних символів друкованого і письмового тексту та мисленнєва діяльність читача. Читач після отримання зорового сигналу повинен перетворити символи в думки на основі знання системи значень мови. Зорове сприймання починається з процесу впізнання, тобто зіставлення запропонованого об'єкта зі знайомим, зафіксованим у пам'яті класу або категорії. Варто зазначити, що в різних сучасних психологічних дослідженнях автори по-різному називають процес упізнання: «процес ідентифікації» (у термінології Т. Зінченко), «упізнання-зіставлення» (у термінології І. Зимньої), але психологічний зміст у баченні всіх авторів ідентичний. Як відзначають О. Венгер, В. Глезер, упізнання є результатом вибору і зіставлення об'єктів з еталонами, які зберігаються в довготривалій пам'яті, і на цій основі ідентифікуються.

Ланкою, яка поєднує чуттєве пізнання зовнішнього світу із психічними процесами вищого порядку, слугують уявлення, які зберігаються в пам'яті у

вигляді узагальнених наочних образів, що виникають у свідомості при відсутності безпосередніх подразників. Образна форма уявлень наближує їх до образів пам'яті, відображення і наочно-образного мислення. Що стосується узагальнення образів, то, на думку Б. Ананьєва, значущу роль відіграє вербалізація, словесна форма, у якій перебуває і фіксується уявлення.

Виходячи із зазначеного, уявлення і слово – єдине ціле, яке реалізується безпосередньо в мовленнєвій діяльності людини. Неможливість викликати уявлення, наприклад, під час читання складного чи малознайомого слова, веде до його нерозуміння, адже воно, окрім індивідуального, особистісного змісту для тих, хто його сприймає, має ще і досить реальний, конкретний, реалізований шляхом уявлень, зміст.

Уявлення розглядають як певний матеріал для процесів відображення, пам'яті і мислення. Людина під час оперування узагальненими чуттєвими образами-уявленнями одночасно використовує досвід, залучає уяву, будує так звану «модель майбутнього», а це містить роботу такого механізму, як антиципація, що виступає в мовленнєвій діяльності, за визначенням І. Зимньої, у формах «ймовірного прогнозування» в сприйманні (читання та аудіювання) і «попереджувального синтезу» в продукуванні мовлення (говоріння і письмо). Таким чином, сприймання – це не лише комплекс різнорідних відчуттів, воно передбачає майже одночасно усвідомлення того, що ми бачимо, чуємо, відчуваємо й уявляємо. Саме усвідомлення предметного значення чуттєвого образу, на думку О. Леонтєва, свідчить про залежність сприймання мовних значень, якими володіє людина.

Необхідним компонентом читання є процеси пам'яті, починаючи від безпосереднього відображення і закінчуючи свідомим запам'ятовуванням, а звідси – точним відтворенням.

На основі трикомпонентної моделі пам'яті Р. Аткінсона в когнітивній психології досить ґрунтовно описано процеси запам'ятовування і збереження інформації, що надходить із зовнішнього світу. Відповідно до згаданої моделі, інформація надходить спочатку в сенсорні реєстри, де зберігається у формі досить повного опису фізичного стимулювання. Потім вона або стирається («згасає»), або переводиться в короткотривале сховище, де залишається на долі секунди у вигляді вербально-акустичного коду, та після промовляння, перекодування тощо переводиться в блок довготривалої пам'яті.

Довготривала пам'ять у цій моделі залишається перманентною, тобто сліди не піддаються розпаду і зберігають переважно семантичну інформацію впродовж довготривалого періоду у вигляді еталонів, утворених на основі відчуттів, сприймань і уявлень. Відповідно можемо відзначити, що в пам'яті існує три види еталонів, які відрізняються за рівнем узагальнення: а) перцептивні еталони; б) уявлення; в) поняття.

Якщо розглядати функціонування довготривалої пам'яті в мовленнєвій діяльності, то їй властива здатність до накопичення матеріалу, до «сортування» нових мовних явищ на основі неусвідомленого підведення їх під уже відомі правила, її роль значна в правильності прогнозування наступних елементів мовленнєвого повідомлення.

Особливо важливе значення для читання має довготривала пам'ять, активна робота якої забезпечує таке необхідне для цього вміння, як володіння мовним матеріалом. Вона містить певні сприйняті уявні еталони, відсутність яких унеможливило б їхнє впізнавання, і відповідно, визначення їхнього значення. Дослідники зазначають, що в довготривалій пам'яті зберігається не один еталон, а певним чином вірогідна «поєднувана схема», яка дає змогу впізнавати не лише слова, які трапляються часто, а й їхні похідні, що впізнаються під час читання завдяки цій схемі як компоненти морфем і утворюють єдність. Як зазначає В. Ковшиков, поєднувана схема – це мовний субстрат у психолінгвістичному комплексі – фразовому стереотипі, який забезпечує мимовільний прийом, перероблення і подальше прогнозування інформації тексту.

Окрім довготривалої пам'яті, у процесі читання задіяна оперативна пам'ять, яка утримує протягом невеликого проміжку часу ті частини речення (або синтагми), унаслідок об'єднання яких відбувається розуміння прочитаного. Окрім утримання в оперативній пам'яті загального змісту тексту та окремих елементів попередніх частин, читач також може прогнозувати подальший розвиток мовленнєвого повідомлення.

Про залежність прогнозування і пам'яті свідчать запропоновані когнітивною психологією моделі семантичної організації довготривалої пам'яті, детально описані Р. Солсо. А саме: а) кластерна модель, репрезентована у вигляді слів, що зберігаються систематизовано в кластерах (або скупченнях) подібних елементів; б) групова модель, яка припускає, що слова представлені в пам'яті не лише категоріально, але й за ознаками; в) модель порівняльних семантичних ознак, відповідно до якої в довготривалій пам'яті зберігаються як істотні, так і неістотні ознаки слів; г) мережеві моделі, у яких слова, що зберігаються в пам'яті, поєднані зв'язками в складний ланцюг.

Б. Ломов звертає увагу на те, що зазначена семантична організація довготривалої пам'яті дає змогу зробити наступні висновки. Будь-яке поняття (слово) не зберігається ізольовано в пам'яті, а припускає наявність певного оточення – семантичного гнізда (понятійний еталон), що має принципове значення для антиципації, яку в широкому сенсі розуміють як здатність діяти і приймати ті чи інші рішення із певним просторово-часовим попередженням відносно до очікуваних подій. Процеси висунення і верифікації гіпотез можуть здійснюватись як на свідомому (шляхом мисленнєвих операцій), так і на неусвідомленому рівні, де велике значення належить здогадам, інтуїції тощо.

Тут антиципація більше пов'язана із процесом мислення, оскільки мислення – це, насамперед, передбачення. Саме антиципація забезпечує формування мети, планування й програмування поведінки і діяльності, вона входить до процесів прийняття рішень, поточного контролю і мовленнєвого спілкування. У процесах пам'яті антиципація проявляється у вигляді ймовірного прогнозування, яке, на думку І. Фейгенберга, є попереднім налаштуванням до дій у майбутній ситуації, що спирається на вірогідну структуру минулого досвіду.

Виявлена залежність між ймовірним прогнозуванням і запам'ятовуванням: невідповідність здійсненої події тому, що прогнозувалось. Або так званий ефект неочікуваності, поряд зі свідомою настановою на запам'ятовування й

усвідомлення, сприяє міцнішому запам'ятовуванню. Існує й інша точка зору, прибічники якої вважають, що здогад, на відміну від інтуїції, виникає на основі раніше отриманих знань, тобто на основі минулого досвіду, і призводить до розуміння явищ, які не траплялися раніше, за допомогою побудови самою людиною змістових умовних зв'язків.

Ю. Новікова зазначає, що процеси зорового сприймання при читанні завжди містять елемент здогаду, передбачення подальшої думки автора. Основу змістового здогаду становить чітке розуміння прочитаного. Навіть заголовок тексту є установкою на розуміння матеріалу. Автор звертає увагу на те, що значна роль у з'ясуванні змістового здогаду належить тій частині розповіді, яка тільки-но прочитана, але вирішальне значення належить щойно прочитаній частині фрази. Ступінь достовірності здогаду неоднаковий. Наприклад, слова, з яких починається текст або нова думка в тексті, читають лише за їх оптичною структурою. Якщо ж у тексті, який читають, продовжує розвиватись думка автора, яка вже була раніше висловлена, то зорові процеси в цьому разі будуть мати лише перевірну функцію.

Механізм антиципації накладається на всі інші механізми, які беруть участь в акті читання (змістовий, зоровий, слуховий, звуко-мовленнєво-руховий) і значною мірою визначають їхню продуктивність. Механізм прогнозування отримує якісне відображення в змістовому здогаді, який підкріплюється прочитанням усіх основних букв, з яких складається слово.

Наявність розвинутої здатності прогнозувати є вкрай важливим для читання, оскільки вона дає змогу синтезувати текст, виражений у конкретній мовній формі, у єдине змістове ціле. За її відсутності текст розпадається на окремі елементи, а читання перетворюється в повільний і виснажливий процес їх поєднання і розшифровки. Тут прогнозування здійснюється як на смислового (на основі тексту або речення), так і на мовному рівні (обмеженому словом або словосполученням), або, як зазначає І. Зимня, на змістовому рівні та вербальному («рівні вербалізації змістових зв'язків»), головним і визначальним з яких є змістове прогнозування.

Ймовірне прогнозування як форма антиципації припускає висування гіпотез щодо наступного розвитку змістового повідомлення, розгортання його структури, які також поширюються на змістовий і мовний рівні, та підтвердження яких здійснюється у формі здогадів (мовних – на основі слова, словосполучення і речення, та контекстуальних – на основі контексту). Таким чином, здогад є наслідком прогнозування, яке лише підтверджується під час сприймання самого слова, а також наступного контексту.

Відзначено, що успішному прогнозуванню в зоровому сприйманні сприяють такі чинники, як розгорнутість повідомлення, нормативність мовних засобів, наявність контекстуальної надлишковості, менша, порівняно зі слуховим сприйманням, залежність від суб'єктивних факторів з особистістю співрозмовника тощо.

Під розвитком умінь прогнозувати на мовному і змістовому рівнях під час читання розуміють проведення цілеспрямованої роботи з повідомлення учням закономірностей, які визначають передбачуваність елементів тексту, тренування у використанні цих закономірностей. Отже, становлення і розвиток прогностичних

умінь на ранніх етапах навчання читанню, і вдосконалення цих умінь на більш пізніх етапах є досить важливим, оскільки така робота призводить до розвитку перцептивно-мисленнєвої діяльності. Вона не лише сприяє швидкому оволодінню словниковою і граматичною будовою мови, а й активізує «чуття мови» учня, здатність адекватно оцінювати семантичну сумісність елементів фрази.

Велике значення для розвитку вміння прогнозувати має опора на довготривалу й оперативну пам'ять під час читання, а також процеси запам'ятовування і подальшого відтворення. На перший план у зв'язку з цим виступає установка, яка, відповідно до концепції Д. Узнадзе, є цілісним станом змобілізованості індивіда на певну дію, зумовлену потребою суб'єкта та відповідною об'єктивною ситуацією, а також усвідомленість мнемічних дій, які проявляються у використанні раціональних прийомів запам'ятовування. З-поміж них можна виокремити такі: а) групування, тобто розбиття матеріалу за змістом, асоціаціями тощо; б) виокремлення опорних пунктів (наприклад, складання плану матеріалу, що вивчається); в) порівняння або зіставлення (установлення схожості і відмінності); г) класифікацію (систематизацію матеріалу); д) вербалізацію (промовляння матеріалу) та повторення (через певний проміжок часу) вивченого матеріалу.

Ще однією необхідною умовою ефективності протікання процесу читання є увага, під якою розуміють спрямованість і зосередженість свідомості на будь-якому реальному або ідеальному об'єкті, яка вимагає підвищеного рівня сенсорної, інтелектуальної або рухової активності індивіда. Увага означає зв'язок свідомості з певним об'єктом, його зосередженість на ньому. Наприклад, під час сприймання писемного мовлення увагу зосереджено на змісті. Спрямованість уваги на мовній формі, на думку З. Кличнікової, виникає по-перше, за умов спеціальної настанови на її виокремлення; по-друге, у разі невідповідності мовних особливостей мовлення її змісту; по-третє, у разі відхилення від установленої в мові норми, і по-четверте, при особливій експресивній виразності мовлення. Особливості цієї зосередженості визначають основні якості уваги, до яких належать стійкість, концентрація (ступінь зосередження).

Уміння зосередитись, не відволікатись у процесі читання, підвищує його ефективність; розподіл – індивідуальна здатність людини виконувати і втримувати в полі уваги два і більше види діяльності. Так, у процесі читання – це синхронний розподіл уваги між сприйманням, усвідомленням і запам'ятовуванням текстової інформації, переключення й обсяг уваги.

Від концентрації уваги залежить розуміння письмового матеріалу, який сприймається під час читання. Так, З. Кличнікова експериментально підтвердила, що концентрація уваги відбувається на тих реченнях або частинах, які мають основну думку, що повністю збіглося з виявленою О. Соколовим закономірністю відокремлення під час сприймання «змістової верхівки».

Властивою для сприймання тексту є концентрація уваги на окремих словах або словосполученнях, які, за спостереженням З. Кличнікової, виникали стосовно трьох груп слів: а) значущих для розуміння тексту; б) нових або незрозумілих; в) слів, які вирізнялись певними особливостями форми, наприклад, неологізмів, надмірно довгих слів тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз названих джерел з психології, психолінгвістики дає змогу стверджувати, що для здійснення процесу читання необхідне активне функціонування таких психічних процесів, як відчуття, сприймання, уява, увага, пам'ять і мислення. Усвідомленість сприймання повідомлення – це одна з найважливіших особливостей процесу читання, що є проявом його внутрішнього механізму, який забезпечує рецептивні види мовленнєвої діяльності. Для розуміння порушень читання, для побудови нових діагностичних і корекційної методик, спрямованих на запобігання і подолання стійких помилок при читанні дітей, а також для визначення стратегій супроводу учнів із дислексією в освітньому середовищі, ми вважаємо за потрібне звернути свою подальшу увагу на те, до яких труднощів це призводить. Саме на цих аспектах буде сфокусовано наші подальші наукові пошуки.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Данілавічюте Е.* (1997). Корекція фонемографічних помилок в учнів з дитячим церебральним паралічем. *Дефектологія*, 2, 29 – 34.
2. *Ільяна В.* (2012). Технології визначення особливостей рецептивної діяльності в контексті попередження дислексії у дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія. Особлива дитина: навчання та виховання*, 3, 6 – 10.
3. *Ільяна В.* (2020). До проблеми вивчення механізму дислексії в здобувачів освіти початкової ланки з тяжкими порушеннями мовлення. *Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови*, 17, 44 – 60.
4. *Вьготський Л. С.* (1996). Мышление и речь. Москва: Лабиринт. 414 с.
5. *Эльконин Д. Б.* (1995). Психологическое развитие в детских возрастах: избр. Психол. Тр. Москва: Изд-во Междунар. Пед. Академии. 224 с.
6. *Лурия А. Р.* (1950). Очерки психофизиологии письма. Москва: Изд-во АПН РСФСР, 83 с.
7. *Ковшиков В. А., Глухов В. П.* (2007). Психолінгвістика. Теорія речової діяльності. Москва: Астрель. 318 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. *Danilavichyute, E.* (1997). Korektsiya fonemografichnih pomilok v uchniv z dityachim tserebralnim paralichem [Correction of phonemic errors in students with cerebral palsy]. *Defektolohiia – Defectology*, 2, 29 – 34. [in Ukrainian].
2. *Iliana, V.* (2012). Tekhnolohii vyznachennia osoblyvostei retseptyvnoi diialnosti u konteksti poperedzhennia dysleksii u ditei z porushenniamy movlennievoho rozvytku [Technologies for determining the features of retseptive activity in the context of preventing dyslexia in children with speech disorders]. *Defektolohiia. Osoblyva dytyna: navchannia ta vykhovannia – Exceptional child: teaching upbringing*, 3, 6 – 10. [in Ukrainian].
3. *Iliana, V.* (2020). Do problemy vyvchennia mekhanizmu dysleksii u zdobuvachiv osvity pochatkovoї lanky z tiazhkymy porushenniamy movlennia [To the problem of studying the mechanism of dyslexia in primary school students with severe speech disorders]. *Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy – Education of persons with spetial needs: ways of development*, 17, 44 – 60. [in Ukrainian].

4. *Vygotskij, L. S.* (1996). *Myshleniye i rech* [Thinking and speech]. Moscow: Labirint. 414 p. [in Russian].

5. *Elkonin, D. B.* (1995). *Psikhologicheskoye razvitiye v detskikh vozrastakh: izbr. psikhol. tr.* [Psychological development in childhood]. Moscow: Izd-vo Mezhdunar. ped. akademii. 224 p. [in Russian].

6. *Lurija, A. R.* (1950). *Ocherki psihofisiologii pisma* [Psychophysiology writing essays]. Moscow : Izdatelstvo APN RSFSR, 83 p. [in Russian].

7. *Kovshikov, V. A., & Gluhov, V. P.* (2007). *Psiholingvistika. Teoria rechevoj dejatelnosti* [Psycholinguistics. Theory of speech activity]. Moscow: Astrel. 318 p. [in Russian].